

УДК 327 (73)+316.42

ПИТАННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ У ПЛОЩИНІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СНД

**ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор політичних
наук, професор,
завідувач кафедри
зовнішньої
політики
і дипломатії
Дипломатичної
академії України
при МЗС України**

Чи заторкнула модернізація сучасні інтеграційні процеси простору СНД? Чи надасть можливість модернізаційний процес поглибити, вдосконалити і розвинути ННД, більшість з яких вже опинилися на небезпечній лінії доіндустріального розвитку, хоча претендували на постіндустріальний варіант? Ці та інші питання автор намагається висвітлити в поданій статті.

Ключові слова: ННД, постіндустріальний розвиток, модернізація, моделі, порівняння.

Дослідження процесів на пострадянському просторі складає доволі сумну картину, в якій більшість країн поступово «сповзає» до стану доіндустріального розвитку. Такий стан є характерним для всіх площин життя новопроголошених країн – політичного, економічного, соціального і культурного.

Не зважаючи на кількість інтеграційних об'єднань і здавалось би різність інтеграційних моделей їхній рівень інтеграції не дозволяє розвинути власні економіки хоча б до показників радянського минулого. Причини такого стану лежать як на поверхні, так і певною мірою – в глибині сучасних процесів розвитку зазначеного регіону. Серед таких причин вважаємо за необхідне виокремити (1) неготовність пострадянських країн до переходу на ринкові рейки, запропоновані міжнародними фінансовими структурами; (2) збереження радянської системи владної вертикалі диктату і контролю як в окремих державах, так і в міждержавних об'єднаннях СНД; (3) до диктату і вертикалі влади додалися повернення до схем

одноосібного керування, тоталітаризму, що є особливо характерним для країн азіатського простору СНД, втім і Російської Федерації. Паралельно з економічним і політичним диктатом запроваджено (4) недотримання прав людини, згортання будь-яких демократичних ознак і проявів. До зазначеного також додамо (5) різноплановість моделей розвитку ННД, (6) нестиковку зовнішньополітичних інтересів, (7) жорстку конкуренцію за ринки збуту; (8) глибоку залежність від енергоносіїв одних і нестачі водних ресурсів – інших; (9) тотальну залежність всіх країн від ядерної парасольки Російської Федерації.

Висунута концепція розвитку пострадянського (євразійського) простору реалізована не була. Створити військово-політичний та економічний союз нових незалежних держав не вдалося [1]. На пострадянському просторі протягом всіх наступних років домінуючою тенденцією розвитку були дезінтеграційні процеси як на регіональному, так і субрегіональному рівнях. У відносинах між більшістю нових незалежних держав виникли гострі суперечності, які проявлялися часом в конфліктній формі. Потенціал конфліктогенності в їхніх взаєминах виявився дуже високим і продовжує наростати, роблячи військово-політичну інтеграцію неможливою.

Ташкентський Договір про колективну безпеку, започаткований у травні 1992 р. країнами - членами СНД і перетворений в 2002 році на Організацію Договору про колективну безпеку, виявився неспроможним змінити загальну тенденцію наростання напруженості навіть між країнами-учасниками ОДКБ. Про це свідчили відмова Азербайджану, Грузії та Узбекистану увійти в цю організацію, загострення відносин ОДКБ з Узбекистаном, який «заморозив» свою участь в ОДКБ, кризові територіальні суперечки між Киргизією і Таджикистаном, проблемні питання щодо постачання води між всіма державами Центральної Азії, протистояння Вірменії і Азербайджану з приводу нагорного Карабаху, нерівноправні відносини між Росією і Республікою Білорусь тощо.

Від участі в ОДКБ відмовляються України та Молдова, мотивуючи свою позицію тим, що інтереси їх безпеки лежать в Європі, а не в Євразії. Туркменістан, заявивши про свій нейтралітет, принципово відмовився від членства в СНД, ЄвразЕС/ЄЕС і ОДКБ, хоча і бере участь в реалізації деяких спільних програм. Хоча головним завданням ОДКБ є захист територіально – економіч-

ного простору країн учасниць договору спільними зусиллями армій і допоміжних підрозділів від будь-яких зовнішніх військово-політичних агресорів, а також від природних катастроф великого масштабу, проте навчені і оснащені підрозділи військ ОДКБ беруть участь у війні на Сході України, здійснили військову операцію в Грузії, розчленувавши її територію на три частини, під час військових навчань загрожують всім прилеглим до простору СНД країнам [2]. Хоча за заявками «Стратегії національної безпеки РФ до 2020 року» [3] колективні сили ОДКБ готуються до захисту сировинних ресурсів у межах СНД і прилеглих регіонів, на практиці **цей військовий блок загрожує миру і безпеці не тільки в регіоні СНД, а й у всьому світі.** В умовах боротьби за геополітичне розширення, а також боротьби за ресурси ОДКБ **(читай Росія) не виключає можливість опанування навколишнім простором із застосуванням військової сили.**

ЄвразЕС – сучасний Євразійський економічний союз (ЄЕС). 31 травня 2001 р. в Мінську керівники Білорусі, Казахстану, Киргизії, Росії й Таджикистану оголосили про початок практичної діяльності нової міжнародної організації — Євразійської економічної спільноти. У процесі становлення ЄвразЕС виявились його лідери, своєрідний центр — Росія і Казахстан, навколо якого об'єднуються інші країни. Це зумовлено як економічними, так і політичними причинами. У загальному обсязі товарообороту Казахстану з країнами ЄвразЕС на Росію припадає понад 95%. У структурі експорту й імпорту превалюють товари сировинного призначення: мінеральне паливо, неблагородні метали, зерно. ЄвразЕС, за планами створювачів, поступово мав набути рис конституційного утворення на зразок Євросоюзу, на досвід якого спирався.

Нагадаємо при цьому, що рішення в ЄвразЕС приймалися за більшістю голосів, при цьому Росія має 40% голосів, Казахстан і Білорусь – по 22,5%, а Киргизія і Таджикистан – по 7,5%. Росія, Білорусь і Казахстан узгодили 65% товарного асортименту, а Киргизія і Таджикистан – 10%. Росія й Казахстан наполягають на тому, щоб ЄвразЕС перетворилася на субрегіональну наддержавну міжнародну організацію. Про це свідчить розроблення правового механізму її функціонування, зокрема Договору про основи законодавства ЄвразЕС та Положення про правові акти Міжпарламентської асамблеї (МПА) ЄвразЕС. На черговому саміті

(21 вересня 2004 р., Москва) учасники спільноти заявили про ліквідацію торговельних перешкод. На всі країни ЄврАзЕС було поширено російську систему ліцензування імпорту та експорту товарів, що фактично стало першим кроком до об'єднання ЄврАзЕС та організації Єдиного економічного простору (ЄЕП), що вилилося у створення ЄЕС.

Недоліками ЄврАзЕС виявились неузгодження фінансової політики, немає єдиної транзитної політики, не узгоджена політика щодо приєднання до СОТ інших країн, крім Киргизії і Росії. ЄврАзЕС фактично дублював СНД, усі країни (і нині) є конкурентами на третіх ринках, оскільки виробляють подібну продукцію з однаковими технічними характеристиками тощо.

Відроджений Євразійський економічний союз – ЄЕС, що замінив ЄвАзЕС – як йшлося вище, започаткований ще у 1995 р. з трьох держав – Росії, Казахстану й Білорусі – відроджений на уламках Митного союзу, розпочав активну діяльність наприкінці 2011 р. Країни відмінили більшість внутрішніх мит, користуються зниженою ціною на російську енергетичну сировину. Водночас усі преференції і вигоди від утвореного митного простору одержує Російська Федерація, оскільки яка має у разі прийняття рішень переважну більшість голосів. Механізм Євразійсько-го економічного союзу, запозичений (на папері) з інтеграційної моделі Європейського Союзу, у торгівлі з третіми країнами увів митні вимоги розвинутої Європи щодо третіх держав, остаточно не узгодивши внутрішні процедури: квотування, обмеження, вилучення, врешті процес прийняття рішень тощо. І всі ці обмеження ініційовані Росією задля власної вигоди.

Фахівці пропонують реалізовувати сценарій Зони вільної торгівлі не з МС, а зі всіма учасниками СНД – повернутися до формули і моделі 1993 року, коли всі 12 країн тодішніх учасниць СНД підписали Договір про економічну інтеграцію, першою сходинкою якої передбачалося утворення зони вільної торгівлі. Нагадаємо при цьому, що російський парламент заблокував прийняття цього договору: не ратифікував документ, пояснивши його не вигідним для самої Росії.

У ЄЕС Росія має переважну кількість голосів (квоту) при вирішенні питань союзу – 57% порівняно із своїми партнерами, а Республіка Білорусь і Казахстан мають по 21,5% голосів. Нагадаємо, що в ЄврАзЕС Росія мала 40% голосів, а її партнери по 12,5% і 7,5%. Тобто, для теперішнього ЄЕС

Росією збільшено кількість власних переваг в процесі прийняття рішень при голосуванні.

По-друге, 01 вересня 2010 р. в цьому «новому» союзі набула чинності Угода про встановлення і застосування порядку зарахування і розподілу сум увізних мит зборів (інших мит, податків і зборів, що мають еквівалентну дію), за якою (ст.5) нормативи ввізних мит для кожної Сторони встановлюються у таких розмірах: Білорусь – 4,7%, Казахстан – 7,33%, Російська Федерація – 87,97% [4]. Це означає, що Росія вже отримує від впровадження правил ЄЕС левову частку надходжень.

В ЄЕС вже створені наддержавні органи: Міждержавна Рада, Комісія Митного союзу, які диктуватимуть правила гри. Уточнимо також і те, що Киргизія і Росія є членами Світової організації торгівлі і отже їхня участь в ЄЕС є можливим лише на умовах СОТ, що означає прийняття країнами ЄЕС однакових умов. До того ж, низка двосторонніх угод про вільну торгівлю у випадку приєднання до ЄЕС мають бути переглянуті. В такій ситуації Казахстан просить своїх союзників підтримати його кандидатуру на членство в СОТ.

Російські експерти також визнають допущені прорахунки, що низка рішень в ЄврАзЕС (який виріс з Митного союзу Росії, Казахстану, Білорусі 1995 року і з вступом Киргизії, Таджикистану, Узбекистану перетворений на організацію у 2000 р.) були вимушеними, викликаними геополітичними інтересами Росії. До цього можна додати, що практично всі позиції ЄЕС експертами оцінюються негативно: НЕ вдалося вирівняти ввізні мита на більшість товарів, країни-члени НЕ узгодили фінансові політики, НЕ має єдиної транзитної політики, НЕ запроваджені транспортні коридори, НЕ узгоджені позиції щодо умов СОТ тощо. Відомий російський економіст В. Іноземцев піддає сумніву коректність розрахунків щодо стрімкого зростання ВВП у теперішньому Євразійському митному союзі [5].

Захисники і впроваджувачі посуювання України до членства в ЄЕС – парламентський блок у Верховній Раді України колишнього президента – біженця намагаються довести значну вигоду, яку буцімто отримає Україна від такого членства. Однак, висунуті аргументи і розрахунки спираються на обіцяну низьку ціну на енергоносії, яку начебто для України має запровадити Росія (за газ – до 180 доларів /1000 м куб., або навіть і нижчою, наближеною до внутрішніх цін Росії для власного споживача). Захисники інтересів Росії в україн-

ському парламенті, які, на жаль, є доволі заможними і впливовими, розхитують слабку українську економічну схему за принципом «після нас - хоч потоп». В цьому випадку їм і суспільству необхідно постійно нагадувати про загарбницьку політику Росії, про війну Росії проти України, анексію Криму, «рашу тудей» тощо. Пояснювати, що російський агресор ніколи не відмовиться від загарбання, оскільки тільки такий варіант може врятувати Росію від колапсу. І це вже розуміють росіяни, які пояснюють війну Росії проти України і Сирії тим, що такими діями російське керівництво намагається відволікти увагу російських громадян від внутрішніх проблем, оскільки в самій Росії далеко не все гаразд [6].

Стосовно бачення Росією місця України в російській політиці глава уряду Росії Д.Медведєв чітко визначив, «...если Украина, например, выберет европейский вектор, то ей, конечно, будет труднее находить какие-то развязки в рамках единого экономического пространства и Таможенного союза, в котором принимают участие Россия, Казахстан и Белоруссия. Потому что это другое интеграционное объединение. Ну, нельзя быть везде. Или там, или там. Нельзя сидеть на двух стульях, нужно делать какой-то выбор» [6]. Оскільки Україна не зробила вибір на користь Російської Федерації, тому то російське керівництво й розв'язало війну – запровадило військовий примус України до покорі російським інтересам.

Дехто з українських політиків і «учених» стверджує про вигідність **моделі Союзу Росії з Білоруссю**. У зв'язку з зазначеним, розглянемо і цей двосторонній проект.

Союзна спільнота Росії і Білорусі була проголошена 02 квітня 1996 р. саме в часи самоідентифікації колишніх радянських республік, пошуку дотичних схем майбутнього розвитку, «свободи й анархії» на пострадянському просторі. Це був час, коли за влучним висловлюванням О. Лукашенка, «влада валялась під ногами. І тільки лінивий не хотів її підняти». Пізніше об'єднання назвали Союзом Росії і Білорусі (Договір від 02 квітня 1997 р.), який ухвалив Статут (23 травня 1997 р.) і врешті Союзною державою РФ і РБ (1999 р.).

У межах Союзної держави створені структурні органи: Вища рада Союзу, Виконком, Парламентські збори. Вищу державну раду очолює голова, яким почергово мають бути глави держав. Також запроваджене голосування: одна держава – один голос. Представницьким і законодавчим органом

є двопалатний парламент: **Палата Союзу – по 36 членів від кожної держави, а Палата представників – 75 членів від Росії і 28 від Білорусі**. Зрозуміло, що Білорусь за чисельністю населення є набагато меншою порівняно з Росією, і вже в цій кількості палати представників союзної держави бачимо, що **білоруських голосів втричі менше за російську кількість**. Отже, напрошується і прямий висновок: які рішення ухвалюватимуться під час голосування спільним російсько-білоруським парламентом? Зрозуміло, що більшість рішень буде на користь Росії.

Зазначимо, що у світовій економіці Росія й Білорусь посідають досить скромні позиції. Сукупна частка країн СНД у світовому експорті становить ледве 2%, з яких на Росію припадає 1,2-1,3%, а на комерційні послуги – 0,8%. Світовий експорт зростає за рахунок торгівлі автомобілями і готовими виробами. Розвиток Білорусі йде таким самим шляхом, а Росія торгує переважно сировиною. Росія в експорті поступається Білорусі за часткою машин і обладнання утричі (!). Білорусь широко експортує хімічну продукцію, а Росія – лише добрива. Росія удвічі перевищує ввезення продуктів харчування, і за рахунок імпорту продовольства вона формує половину ресурсів роздрібного товарообороту. Імпорт Росії складається переважно не з інвестиційного обладнання, а автомобілів і товарів широкого вжитку. Білорусь забезпечує себе валютними ресурсами за рахунок експорту готової продукції і послуг. 80% продукції промисловості Білорусі експортувалося. Обсяг зовнішньої торгівлі – близько 15 млрд дол., з яких 6–7 млрд – експорт і 7–8 млрд імпорт (90% – товари і 10% – послуги). **Білорусь обрала шлях модернізації і конкурентоспроможності економіки, зближення національних стандартів зі світовими вимогами**. 45% витрат на науку спрямовується на підвищення конкурентоспроможності. Продукція машинобудування і приладобудування на 70–80% відповідає світовим стандартам. Якщо Росія не поновлює втрачених галузей, що ліквідувалися, то в Білорусі все намагаються зберегти і налагодити.

У Росії спостерігалось швидке згорання державного сектору на користь приватного, для якого СНД не становить інтересу. Водночас у переході до ринку сировинний експорт Росії виявився вигіднішим від продукційного експорту Білорусі.

Отже, союзна держава важко долає перепони економічного й політичного єднання. Причинами такого стану передусім є штучне об'єднання

двох держав без достатнього бажання згори за політичними, а не економічними важелями; нерівновагові характеристики геополітичного, економічного й соціального характеру. Не додають оптимізму обом сторонам і різні погляди на сутність об'єднаної держави, засади її розвитку, політичні устремління, економічні питання. Гальмівним чинником можна вважати й різнопланові економічні моделі розвитку обох держав: у Росії – ліберально-демократична економічна модель, а в Білорусі – централізована державна економіка.

Однак, **Білорусь є стратегічним партнером Росії в Митному Союзі, де має квоту лише 21,5% голосів при прийнятті рішень, в безпекових питаннях і перш за все в межах ОДКБ.** Країна бере активну участь у діяльності Міждержавної комісії військового співробітництва країн-учасниць ОДКБ, що передбачає інтеграцію Організації з ЄС. Отже, основне навантаження щодо захисту білоруських інтересів за межами країни, а також матеріальне утримування всіх згаданих безпекових структур припадає на Російську Федерацію [7].

Активну участь – радниками, спостерігачами, технікою – Білорусь заявляє і в ударних **військових формуваннях ОДКБ – Колективних силах оперативного реагування (КСОР).** Це – високомобільні, оперативні, універсальні, оснащені найновішою технікою військові об'єднання. До них додаються колективні миротворчі сили ОДКБ за Угодою про миротворчу діяльність, що набула чинності з 15 січня 2009 р. Основну частину КСОР становлять російські військові – близько 8 тис. осіб. Білорусь надає ОДКБ свої ППО, РЛС «Волга».

На питання, чи Білорусь воює проти України? Відповідь може бути – білоруськими ракетними установками на українському фронті «Александрями», оптичними устаткуваннями на бойовій російській техніці, приладами нічного бачення тощо. Відповідь зрозуміла.

Попередній аналіз процесу формування й реалізації своєрідної інтеграційної схеми спільної держави Росії і Білорусі наштовхує на певні висновки. Отже, (1) союз формується у домінуванні політичних факторів. Етапи інтеграції виведено не як етапи економічної взаємодії, взаємопроникнення і злиття, а як етапи розвитку державно-правових відносин. Співтовариство, Союз, Союзна держава є політичними моделями, не завжди успішно апробованими на практиці. Складається враження, що й досі керівники Росії й Білорусі не дійшли кінцевого визначення: яку форму державного устрою

вони обирають, що ж збираються будувати? Федерацію чи конфедерацію? Поки зупинилися на «м'якій конфедерації», про що записано в проєкті спільної Конституції, який обговорюється вже понад десять років.

(2) Негативні наслідки в історії становлення спільної держави залишили проєкти політиків і учених про включення Білорусі до складу Російської Федерації в якості 90 губернії, хоча більшість білорусів не сприймають ідею повного злиття через втрачання Білоруссю суверенітету тобто міжнародної правосуб'єктності.

(3) Негативу додають проблеми у співпраці протилежних економічних моделей двох держав, часті торговельні війни, блокування Білорусі, яка глибоко узалежнена від надходження валютних засобів. Таким чином, якою б форма чи модель міждержавного об'єднання не була, Росія гратиме в союзі з відомих причин лідируючу роль.

(4) Союзна держава Росії й Білорусі є спробою реалізації моделі механічної інтеграції, яка на відміну від органічної інтеграції не несе елементів добровільного і взаємовигідного об'єднання диференційних частин в єдине ціле, поступовості і субсидіарності – прийняття на себе відповідальності за дії і рішення іншої сторони, допомоги заради самопомоги тощо.

І нарешті, про взаємовідносини України з Росією. В основу співпраці України з Росією як і з іншими пострадянськими державами російською стороною було покладено модель вертикальних відносин. При цьому слід враховувати різномасштабні рівні розвитку обох країн; виходити з розуміння подібності економічних систем України і Росії: ліберальної економічної моделі; водночас врахувати різнопланові – України і Росії – стратегічні зовнішньополітичні пріоритети. Одряду постає картина невірноваженості відносин, переваги Росії за енергоносіями, площею, населенням, не кажучи про ядерний потенціал. Росія входить у Велику вісімку і Двадцятку. Ця ядерна країна за рахунок енергоресурсів доволі швидко наростила свій економічний потенціал і нині перебуває в іншій, вищій геополітичній площині порівняно з українськими реаліями.

Таким чином, чи можна говорити про модернізацію в СНД, коли цей простір ледве жевріє і тримається на військовій силі Російської Федерації, на примусі і тиску? Слід взяти до уваги наступне: не зважаючи на зростаючу самодостатність, для закріплення власної геополітичної мо-

гунності Росія робить все можливе, щоби не втратити Україну.

Україна є необхідною ланкою і підмурком для Росії, оскільки Росія без України є геополітично неспроможною державою [9]. Тому стратегічною метою Росії є опанування Україною, її територіальним простором, сировинними покла-

дами і робочою силою. На запитання: Хто підтримує Україну? Відповідь: Україну підтримує більшість з розвинутих світових потуг – передові країни світу, економічні і політичні санкції проти загарбника Росії, що підтримують США, Канада, Велика Британія, Німеччина, Республіка Польща, Данія, ЄС в цілому та багато інших країн.

ПОСИЛАННЯ:

1. Л. Д. Чекаленко. Митний Союз (СНД) – ЗВТ (ЄС) спроба порівняльного аналізу // Світові інтеграційні процеси в умовах трансформації міжнародних систем. – Київ: ДАУ, 2013. С.286-291 (628 с.).
2. Л. Д. Чекаленко. Зовнішня політика України. Київ: ДАУ, 2015. С.138.
3. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. – Режим доступу: <https://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>.
4. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: «Про стан і перспективи розвитку економічних відносин з ЄС (зона вільної торгівлі) та Митним союзом». Аналітична довідка щодо умов співробітництва між Україною та Митним союзом Республіки Білорусь, Республіки Казахстан та Російської Федерації. – К.: Кабінет Міністрів України, лист №2965/0/2-11 від 18.03.11. – С.17.
5. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. Учеб. пособие для студентов вузов. Москва: Логос, 2000. 304 с. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/110669/>
6. Крушение Ту-154: Ганопольский объяснил, почему в катастрофе виновен Путин. 26 декабря 2016, 08:5110.9. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/abroad/53460-krushenie-tu-154-ganapolskij-obyasnil-pochemu-v-katastrofe-vinoven-putin.htm>
7. Газета 2000. – 2011. №21. – Режим доступу: http://www.2000.ua/modules/pages/files/21511_456258.pdf
8. Организованная неприступная группировка // ОДКБ создает мощный ударный кулак в Центральной Азии // Коммерсант. – 2009. – 29 мая.
9. Україна ХХІ століття: геополітичні виклики. – Режим доступу: universum.lviv.ua/previous-site/journal/2011/1/bahan.htm

Chekalenko L.D. The issue of modernization in the CIS integration processes. / Diplomatic Academy of Ukraine under the MFA of Ukraine

Do shakes modernization of current integration processes of the CIS? Will provide an opportunity to deepen the process of modernization, improve and develop the New independent states (NIS), most of which were already in a dangerous line of pre-industrial development, although claimed the postindustrial version? These and other questions the author tries to highlight the submitted article.

Keywords: New independent states, post-industrial development, modernization, model comparison.

Чекаленко Л. Д. Вопросы модернизации в интеграционных процессах СНГ / Дипломатическая академия Украины МИД Украины

Затронула ли модернизация современные интеграционные процессы СНГ? Будет ли способствовать модернизационный процесс углублению интеграции, совершенствованию и развитию ННГ, большинство которых уже оказались у небезопасной черты доиндустриального развития, хотя претендовали на постиндустриальный вариант? Эти и другие вопросы рассматриваются в данной статье.

Ключевые слова: ННГ, постиндустриальное развитие, модернизация, модели.

Стаття надійшла до редакції: 10.11.2016

Рекомендовано до друку: 22.12.2016